

БЕЛАРУСКАЯ ЮДАІКА: ПРАБЛЕМЫ СТАНАЎЛЕННЯ І ПЕРСПЕКТЫВЫ РАЗВІЦЦЯ

ЗАХАР ШЫБЕКА

Анотацыя: Аўтар абгрунтоўвае неабходнасць вылучэння беларускай юдаікі і акрэслівае яе змест. Ён вызначае ўмовы, дасягненні, асаблівасці і этапы развіцця беларускай юдаікі ад яе ўзнікнення (сярэдзіна XIX стагоддзя) да сучаснасці. Даследчык робіць выснову, што беларуская юдаіка, як асобны накірунак ў айчыннай гістарыяграфіі, сфармавалася ў пачатку XXI стагоддзя, а таксама паказвае прычыны яе адставання, у параўнанні з іншымі краінамі. Артыкул завяршаецца вызначэннем перспектываў развіцця юдаікі ў Беларусі.

Ключавыя словы: юдаіка, гістарыяграфія, Беларусь, міжнародныя сувязі, дэфініцыі.

JEWISH STUDIES IN BELARUS: PROBLEMS OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract: The author argues for the need to develop Jewish studies in Belarus and delineates its content. He defines the conditions, achievements, features and stages of development of Belarusian Jewish studies from its inception (mid-19th century) to modern times. The author draws the conclusion that Belarusian Jewish studies, as a separate part of the national historiography, was formed at the beginning of the 21st century, and also indicates the reasons for its delayed development, compared with other countries. The article concludes with the development prospects of Jewish studies in Belarus.

Keywords: Jewish Studies, Historiography, Belarus, International Relations, Definitions.

Уступ. Па прыкладзе іншых дзяржаў у агульнай юдаіцы неабходна вылучаць беларускую. Нават пры вывучэнні перыядаў, калі беларускай дзяржаўнасці часова не існавала (1795–1917 гады), то ўсё роўна сёння зараз у рамках расійскай (1772–1917), польскай (1921–1939) і савецкай (1917–1991) юдаік варта адасабляць беларускую рэгіянальную юдаіку. Гэта неабходна і ў аналітычных мэтах.

У рамках беларускай юдаікі даследуюцца яўрэі Беларусі (і не толькі навукоўцамі ў самой краіне), а таксама любая яўрэйская праблематыка, калі ёю займаюцца беларускія грамадзяне. Беларуская юдаіка складаецца з айчыннай і замежнай.

Гэтая праца прысвечана вывучэнню гістарыяграфіі айчыннай юдаікі. Пры яе напісанні выкарыстаны кнігі і артыкулы па гісторыі беларускага яўрэйства, спіс якіх складзены аўтарам на аснове базы дзёнах, ласкава прадстаўленай доктарам Леанідам Смілавіцкім (Цэнтр дзяспары Тэль-Авіўскага ўніверсітэта).

Пра бібліяграфію беларускай юдаікі пісалі гісторыкі Аляксей Братачкін, Іна Герасімава, Эмануіл Іофэ, Яўген Розенблат, Вольф Рубінчык, Вольга Сабалеўская, Леанід Смілавіцкі, Іна Соркіна, Мікола Токараў, Зміцер Шавялёў. Але наспела неабходнасць новага асэнсавання.

Расійскі перыяд. Беларуская юдаіка пачала зараджацца ў сярэдзіне XIX стагоддзя. У перыядычным друку пачалі з’яўляцца краязнаўчыя і рэпартажныя матэрыялы пра беларускіх яўрэяў. Вывучэнню яўрэйў спрыялі іх эмансipaцыя і з’яўленне ў сувязі з гэтым руска-яўрэйскай прэсы (1860-я гады), а таксама спробы царскага ўрада русіфікаваць яўрэйскае насельніцтва, інтэграваць яго ў расійскае грамадства. У канцы XIX стагоддзя сфармавалася яўрэйская гістарычная школа з цэнтрам у Санкт-Пецярбургу на чале з Сяменам Дубновым. Прадстаўнікі гэтай школы заклалі традыцыю называць яўрэяў Беларусі, Украіны і Літвы “рускімі яўрэямі”, хоць, уласна, у рускіх губернях яўрэяў амаль не было (“рыса аселасці”).

Перыяд 1918–1921 гадоў. Пад эгідай урада Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР) Змітрок Бядуля (Самуіл Плаўнік) выдаў у 1918 годзе ў Мінску кніжку “Жыды на Беларусі: бытавыя штрыхі”. Беларускія яўрэі ўпершыню вылучаліся ў якасці асобнага аб’екта вывучэння. Гэта дае, на маю думку, падставу лічыць Змітрака Бядулю пачынальнікам беларускай юдаікі.

Перыяд савецкай лібералізацыі. 1920-я гады. Найважнейшай задачай для беларускіх гісторыкаў стаў доказ легітымнасці беларускай дзяржаўнасці. Таму яўрэйская тэматыка імі не закраналася. Яўрэйскія гісторыкі групаваліся вакол яўрэйскага аддзела Інстытута Беларускай Культуры. Імі выдаваўся навуковы часопіс на ідыш “Цайтшырыфт” (1926–

1932). Бальшавіцкая цензура прапускала публікацыі пра ўдзел яўрэяў у рэвалюцыйным руху, асуджэнне антысемітызму, мадэрнізацыю жыцця яўрэяў у мястэчках і пра дабальшавіцкі час.

Перыяд антысеміцкай цензуры. 1932–1991 гады. Яўрэйская нацыянальная тэматыка, акрамя крытыкі сіянізму, апынулася пад забаронай. Пасля смерці Сталіна спецыялістам па юдаіцы дазволілі займацца бібліястыкай і вывучэннем тэкстаў на іўрыце, але ў адпаведнасці з камуністычнымі догмамі (бібліеіст Мікалай Нікольскі, гісторык Гілер Ліўшыц). Негатыўныя адносіны да юдаікі тлумачыліся ідэалагічнымі прычынамі. Прынцыпы класавасці і атэізму не пакідалі месца для шанавання нацыянальных рухаў і рэлігійных пачуццяў народаў. Узмацненне нацыянальнай свядомасці не адпавядала курсу Крамля на зліццё нацыяў у адзіны савецкі народ. Аднак уплывала і перанятая бальшавікамі ў царызму традыцыя антысемітызму.

Перыяд Рэспублікі Беларусь. 1991–2013 гады. З распадам Савецкага Саюза яўрэйская тэматыка стала адной з прыцягальных. Юдаіка мела фінансавую падтрымку з-за мяжы. Прафесар Эмануіл Іофэ першым прадэманстраваў комплексны падыход да вывучэння гісторыі яўрэяў Беларусі: “Страницы истории евреев Белоруссии. Краткий научно-популярный очерк” (Мінск, 1996). І праз 70 гадоў галоўнай задачай беларускіх гісторыкаў заставалася легітымізацыя беларускай дзяржаўнасці. У афіцыйнай, прарасійскай канцэпцыі гісторыі Беларусі знаходзілася месца толькі для генацыду яўрэяў у гады мінулай вайны. У межах беларускай юдаікі дзяржавай фінансавалася толькі адзін навуковы праект, прысвечаны Халакосту (кіраўнік – Эмануіл Іофэ).

Аднак беларуская юдаіка мела міжнародную падтрымку і перажывала на мяжы ХХ–ХХІ стагоддзяў пік свайго ўздыму па колькасці публікацый. Адчыненая Германіяй Мінская гістарычная майстэрня (кіраўнік Кузьма Козак) друкавала мемуары яўрэяў, якім удалося ўратавацца ад Халакосту. У 1997–2001 гадах друкавалася штогоднік “Евреи Беларуси. История и культура” пад рэдакцыяй Іны Герасімавай. Вялікі ўклад у збор і публікацыю матэрыялаў пра яўрэяў Віцебшчыны зрабіў Аркадзь Шульман, а яўрэяў Магілёўшчыны – Аляксандр Ліцін. Некаторыя беларускія гісторыкі па ўласнай ініцыятыве таксама даволі плённа вывучалі гісторыю яўрэйскага народа (Яўген Анішчанка, Эдуард Савіцкі, Вольга Сабалеўская).

Намецілася ўзаемная зацікаўленасць яўрэйскіх і беларускіх аўтараў да гісторыі сваіх суседскіх народаў. Іна Герасімава даследавала ўдзел яўрэяў у дзейнасці ўрада БНР. Кніга Леаніда Смілавіцкага мела назву “Евреи Беларуси: из нашей общей истории, 1905–1953 гг.” (Мінск, 1999), а таму і адпаведны накірунак. Беларускія выданні прысвяцілі

яўрэям асобныя нумары (газета “Наша Ніва” – 1999, № 33; часопіс “ARCHE-Пачатак” – 2000, № 3). Беларускае недзяржаўнае выдавецтва “Тэхналогія” выпусціла ў свет кнігу Гіршы Смоляра пра Мінскае гета, якую ён напісаў у Ізраілі (2002). З 2011 года выдаецца часопіс яўрэйскай тэматыкі “Цайтшрыфт” (галоўны рэдактар Зміцер Шэвелёў).

За гады суверэннасці Беларусі па яўрэйскай тэматыцы абаронена 15 дысертацый на званне кандыдатаў гістарычных навук. Найбольш вывучанай аказалася тэма Халакосту. На другім месцы – яўрэйская культурная спадчына ў мястэчках і гарадах Беларусі ды яшчэ творчасць Марка Шагала, што звязана з турыстычнымі запатрабаваннямі.

Вынікі. Прыведеныя матэрыялы даюць падставы сцвярджаць аб існаванні беларускай юдаікі, як асабага накірунка ў беларускай гістарыяграфіі, які склаўся ў пачатку XXI стагоддзя. Але, у параўнанні з суседнімі краінамі, даследчыкі гісторыі Беларусі пакуль недастаткова надаюць увагі яўрэям. На тое ёсць прычыны.

1. Пасля распаду СССР у суверэннай Беларусі яшчэ не склалася традыцыя разглядаць гісторыю яўрэяў-літвакоў як частку беларускай гісторыі.

2. Беларуская юдаіка не падтрымліваецца ў акадэмічных структурах краіны.

3. Пастаяннае дыстанцыяванне ад Расіі і Польшчы дагэтуль схіляе беларускіх гісторыкаў да этнацэнтрызму.

4. Стрымлівае няведанне моваў ідыш і іўрыта.

5. Варта ўзгадаць і пра антысемітызм.

Перспектывы. Для далейшага развіцця беларускай юдаікі важна забяспечыць тры найбольш важныя ўмовы.

1. Юдаікай павінны займацца беларусы, якія мусяць арганізавацца і арыентавацца хутчэй на беларускага чытача. Актыўныя даследчыкі гісторыі яўрэяў Беларусі і яўрэйская моладзь эмігравалі. У 2011–2013 гадах уразвіцці беларускай юдаікі назіраўся спад. Калі ў папярэднія 7 гадоў штогод у сярэднім з’яўлялася 13 кніжных публікацый, то за апошнія тры гады – толькі 7.

2. Юдаіку трэба зрабіць часткай беларускай гістарыяграфіі. Беларусы з’яўляюцца пераемнікамі ў захаванні гісторыка-культурнай спадчыны народа, які ў выніку Халакоста і масавай эміграцыі (часткова вымушанай) выпаў з беларускага грамадства.

3. Для каардынацыі дзеянняў, па прыкладзе іншых краін, важна мець рэальны цэнтр беларускай юдаікі.

Перспектыўнамі накірункамі развіцця беларускай юдаікі, напрыклад, могуць стаць: вывучэнне адносінаў беларусаў да Халакосту, напісанне гісторыі лакальных яўрэйскіх абшчын, вывучэнне ўкладу ўраджэнцаў

Беларусі ў яўрэйскую цывілізацыю, даследаванне яўрэйскага друку на ідыш (БССР была адзінай краінай свету, дзе ідыш з'яўляўся дзяржаўнай мовай), публікацыя крыніц і прац замежных аўтараў, навуковае і мастацкае асэнсаванне вопыту беларуска-яўрэйскага сужыцця ў мінулым і, урэшце, напісанне гісторыі яўрэяў Беларусі. Яўрэі-літвакі рассеяны па ўсім свеце. І гэта адкрывае прастору для ажыццяўлення міжнародных навуковых праектаў.